

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (آل عمران : ۱۱۰)
(معروف را حکم می کنید و منکر را منع می کنید)

خوب و ناخوب

مؤلف

پروفیسر دکتور محمد مسعود احمد

ایم۔ اے، پی۔ ایچ۔ ڈی

ترجمہ

ابوزہرہ محمد ذاکر اللہ نقشبندی مجددی افغانی

ادارہ مسعودیہ، ۲/۶، ۵-ای، ناظم آباد، کراچی، سندھ

اسلامی جمہوریہ پاکستان

۱۴۲۰ھ / ۲۰۰۰ء

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (آل عمران : ۱۱۰)
(معروف را حکم می کنید و منکر را منع می کنید)

خوب و ناخوب

مؤلف

پروفیسر و کتور محمد مسعود احمد

ایم۔ اے، پی۔ ایچ۔ ڈی

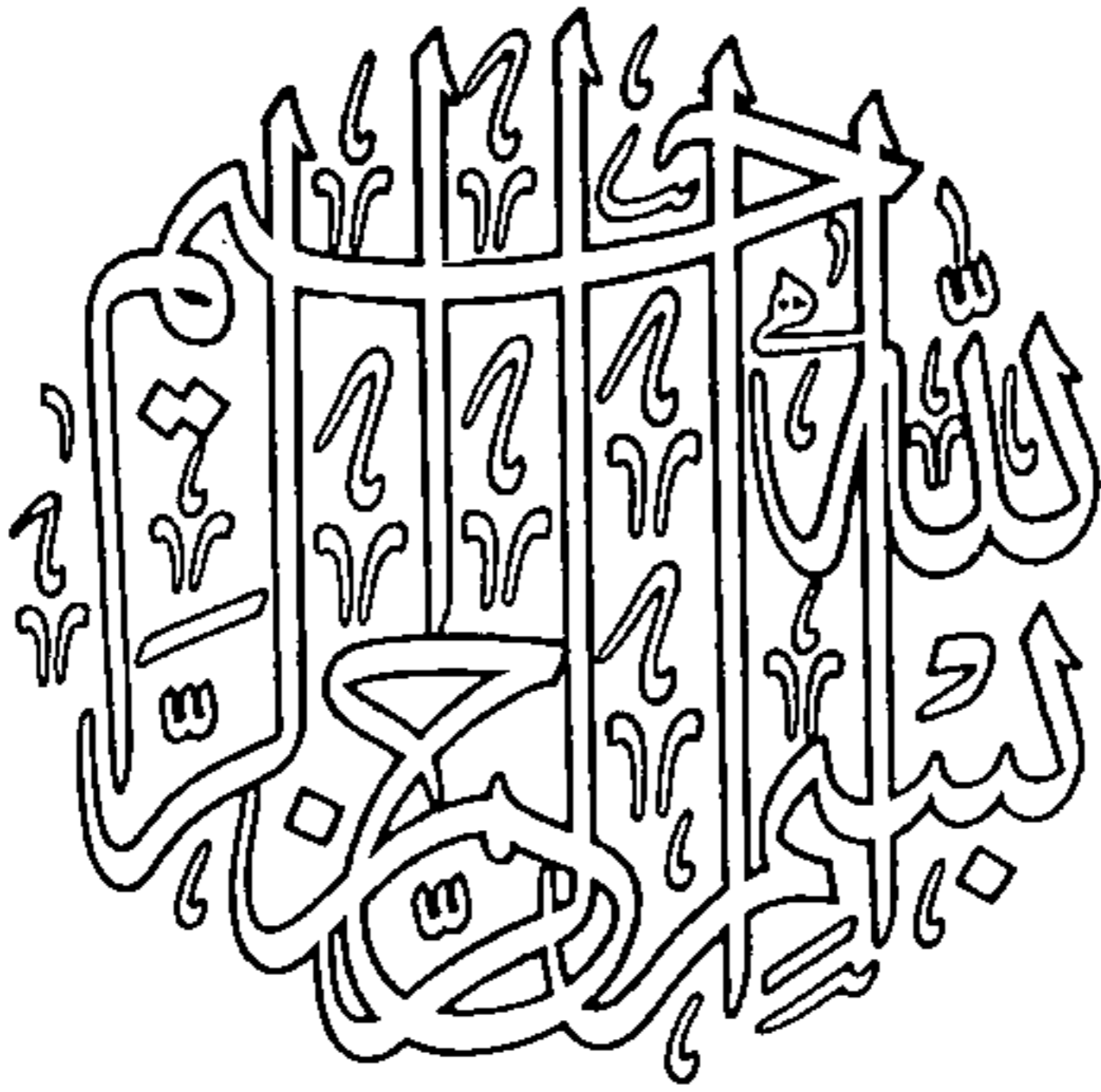
ترجمہ

ابوزہرہ محمد ذاکر اللہ نقشبندی مجددی افغانی

ادارہ مسعودیہ، ۶/۲، ۵-ای، ناظم آباد، کراچی، سندھ

اسلامی جمہوریہ پاکستان

۱۴۲۰ھ / ۲۰۰۰ء

تأثرات علماء سرحد و افغانستان

ضیاء المشائخ حضرت محمد ابراہیم فاروقی مجددی مدظلہ العالی
ابن نور المشائخ حضرت فضل عمر رحمۃ اللہ علیہ، شور بازار، کابل، افغانستان

تاریخ ۷ صفر المظفر ۱۳۷۱ھ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فضیلت پناہ اخوی محمد عارف رضوی حفظہ اللہ سبحانہ، عن موجبات التکلف والتاسف نامہ شمار سید

سبب مسرت خاطر مان گردید۔ ع

یاد ما کردی حضور حق فراموشت مباد

شما اشارہ نموده اید کہ بتاریخ ۲۱ صفر المظفر ۱۳۷۱ھ ہجری نسبت یاد بود فاضل
دانشمند حقائق دستگاہ شیخ طریقت مولانا مفتی شاہ محمد احمد رضا خاں قادری
قدس سرہ محفل منعقدی گردد، بی مفتی احمد رضا قادری رحمۃ اللہ علیہ عالم کامل
و عارف اسرار طریقت بودند، ملکہ عالیشان در تبیان علوم اسلامی و معارف
شان در توضیح حقائق باطنی موجب ستائش ہمگان است، تحقیقات فقہیہ شان در
اساس اہل سنت و الجماعت یادگار نیک است و برای معظمان حار علوم دینی
سرچشمہ فیض ہدایت اگر نامیدہ شود مبالغہ نیست، ارشاد شان در سلسلہ طریقت
عالیہ قادریہ موجب توجہ یک گردہ بزرگ مسلمین و مسلمات حقائق حسنہ
تصوف گردیدہ داز تہذیب اخلاق کہ سبب حصول معرفت الہی جل شانہ می
باشد، بہرہ حاصل نمودند، مولانا احمد رضا قادری در محبت حضرت خاتم النبیین و
سید المرسلین علیہ افضل الصلوٰۃ لتسلیم عشق خاص و محبت سرشار و سوزنا پیدا،

در کنار داشتند، چنانچه آثار منظومہ شان و نشیدہ ہای نعتیہ شان مؤید این معنی بوده و
 قلوب مسلمین و مسلمات راز نور مقدس عشق محمدی صلی اللہ علیہ وسلم منور
 گردانیدہ جزاہ اللہ خیر الجزاء۔۔۔ آثار منظومہ معارف آگاہ مولانا رضائی بریلوی
 رحمۃ اللہ علیہ از حیث فصاحت و بلاغت و انبجام و تشبیہات لایقہ و استعارات
 لطیفہ برتری ہائی ادلی را داراست۔

زہر یک نقطہ آن چون نافہ تر
 شمیم وصل جانان می زند سر

خیلی مسرورم کہ امروز آرزوہای قلبی خود را بہ یادبود حضرت مولانا محمد احمد رضا
 بریلوی رحمۃ اللہ علیہ از قریحہ بہ قلم و از قلم بہ قرطاس می سپارم و بہ یاد آن عالم و
 فاضل و عارف و اصل مشغول می باشم۔

بلی افراد برگزیدہ و صاحب ذوق و فکر سلیم اسلامی کہ برائے ارتقاء جامعہ بشری
 خدمت می نمایند، لایق احترام اند و تذکار آن ہا سبب ہدایت مردم بودہ باعث
 مہابات است ثبوت این کیفیت را ایماناً و وجداناً مادرک می کنیم۔

نازش ہر قوم بہ مردان اوست

بستہ بہ افکار بزرگان اوست

خالق دارین بہ حرمت سید الکوین علیہ الصلوٰۃ والسلام مولانا بزرگوار را
 جنات النعیم عطا نمودہ و پیروان شان را اتباع طریق حسنہ اسلامی عطا فرماید۔

وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلَىٰ مَنْ لَدَيْكُمْ

فقیر محمد ابراہیم المجدوی ابن عمر عفی اللہ عنہ

پیغامات یوم رضا (مرتبہ محمد مقبول احمد قادری)

لاہور ۱۹۷۱ھ ۱۷-۱۲

پروفیسر عبدالشکور ”شاد“ پوهنوں کابل، افغانستان

قوم پشتون بالعموم وباشندگان اشرف البلاد قندھار بالخصوص باین نہایت خوش ہستند کہ علامہ ضیاء الدین عبدالمصطفیٰ احمد رضا خان برپچی (۱۲۷۲-۱۳۴۰ھ ق) واری ہستی از حیثیت تاریخی بہ خانوادہ و قومیت شان رابطہ دارو۔

کاوش ہای تحقیقی خاندان برپچی و خصوصاً علامہ موصوف لائق این است کہ در تاریخ ثقافت اسلامی ہندوستان و پاکستان بتحصیل عبت شود و بتاریخ علم و فرہنگ افاغنه و دائرۃ المعارف شان لازم است کہ علامہ موصوف و سائر مؤلفاتش را در اوراق شان عبت کنند، ما بہ موقع سالگرہ و فات علامہ برایشان طلب مغفرت می کنیم و آن حضرات را قابل ستائش می ہنیم کہ در ترتیب و تنظیم این یادآوری مسال، جسم، قلم و مشورت اعانت نمودند۔

عبدالشکور شاد

استاد فاکولتہ ادبیات و علوم بشری پوهنوں کابل

۱۰ / صفر المظفر

(پیغامات یوم رضا، مرتبہ محمد مقبول احمد قادری، لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۳)

مولانا عبدالحق غور غشتوی

اس عاجز را زیارت حضرت امام اہل سنت والجماعۃ مولانا احمد رضا خان بریلوی رحمۃ اللہ علیہ نصیب نہ شد لکن از تصنیفاتش معلوم می شود کہ ایشان عالم قبحر، محقق و مدقق، تابع سنت سینہ و تابع ملت حنفیہ بودند۔ قصائدش کہ در نعت حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مرقوم کرد دلالت می کنند کہ ایشان عاشق رسول مقبول بودند۔ چون در دیار ہند فتنہ نجدیت سر بر آورده۔ اللہ عزوجل این مرد مجاہد را اے ابطال باطل و احقاق حق پیدا نموده تا ایشان بلا خوف لومۃ لائم ظلمانی تبلیغات را ازالہ کنند۔ المختصر ایشان بر آیت کریمہ یا ایہا النبی جاہدوا الکفار و المنافقین و اغلظ علیہم الآیتہ۔ ہتمام و کمال عمل پیرا شدند۔

اس عاجز بر عجز خود معترف ست کہ بر آن ہستی چہ نوید کہ عظماء علماء قبحرین از بیان فضائل و فوائد ایشان خود را عاجز یا ہند و بزبان بے زبانی می گویند۔

لا یدرک الواصف المظری خصائصہ

وان یک سابقا فی کل ما وصفا

خادم العلماء

عبدالحق غور غشتوی

(پیغامات یوم رضا) مرتبہ ۱۹۷۱ء محمد مقبول قادری، لاہور، ص ۳۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ابتدائیہ

دنیا از چیز یہائے خوب و ناخوب پر است، زندگی خیلی مختصر است، انتظار نمی کند، در آن واحد خوبی و ناخوبی چیزها معلوم کردن در وسع عقل نیست، او از پیدائی محروم و محتاج تجربه است۔

اللہ جل جلالہ بہ ہمدگان مجبور خود کرم فرمود، انبیاء علیہم السلام را فرستاد، در آخر حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم را مبعوث فرمود، و وحی این مشکل را برای ہمیشہ آسان کرد و ہمیں آسان می تواند کرد، باز رسانندگان پیغام قرآن و سنت پیغام شان را رسانند و سخنهای خوب و ناخوب را واضح بیاختند و راہنمائی ہمدگان خدای کردند۔ درین راہنمایان شخصیت مولانا احمد رضا خان محدث افغانی ثم بریلوی ممتاز است (م۔ ۱۳۲۰ھ / ۱۹۲۱ء) ایشال محدث و فقیہ و مصلح و مفکر جلیل القدر اسلام بوده۔ مدت گزشت کہ کسی ایشال نشاختہ و در بارہ شان گوناگون سخنهای لی سرد پا شہرت یافتند و شکوک و شبہات پیدا شدند، شخصیت شان مجروح و سیرت شان داغدار کردہ شد لیکن از ربع صدی تحقیق مسلسل بر سطح عالمی در پوہنتو نمائی مختلف و ادارہ ہای تحقیقی حقائق را روشن ساختہ ازالہ غلط فہمی ہا کرد۔۔۔۔۔۔ خلی سخنهای لی بنیاد راجع بہ بدعت در بارہ محدث بریلوی عام کردہ شدہ است و این کار اہل علم انجام دادہ کہ نہایت افسوسناک است۔ شاید سبب این باشد کہ عمل بعض معتقدین محدث بریلوی سراسر خلاف موقف شان است۔

حقیقت این است کہ محدث بریلوی توسط رسالہا، فتاویٰ و تقریرات خویش خاطر
احیاء اسلام و تردید بدعات جدو و جد نمودہ غالباً ہمیں بعض علماء حرمین شریفین آنہارا مجدد
قرن قرار دادہ بودند چنانچہ شیخ اسماعیل خلیل مکی حافظ کتب حرم تحریر دارد!

بل اقول لو قيل في حقه انه مجدد هذا القرن لكان حقاً و صدقاً
ليس على الله بمستنكر ۰ ان يجمع العالم في واحد
ترجمہ : بلکہ من میگویم اگر در حق شان گفتہ شود کہ مجدد این قرن است پس
بی شک صحیح و راست خواهد بود۔

بر حق جل مجدہ دشوار نیست کہ در مدہ جہاں راجع نماید
درین مقالہ مختصری موقف محدث بریلوی در بعض امور راجع بدعت بیان می کنم
تا اصل حقائق روید شود و بہ اہل علم کدام شک و شبہ باقی نماند۔

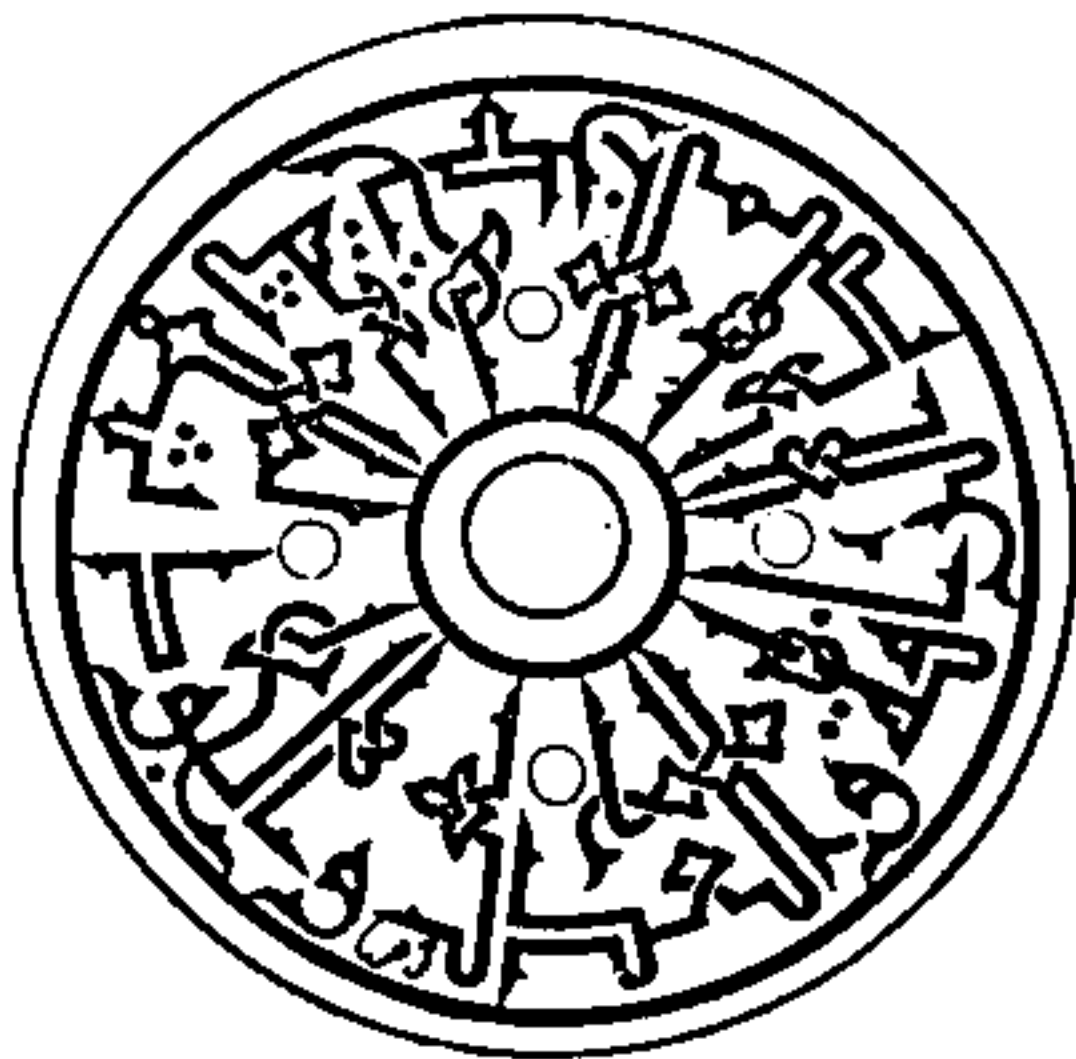
احقر محمد مسعود احمد عفی عنہ

رجب المرجب ۱۴۲۰ھ

۱۷/۲- سی، پی- ای- سی- ایچ سوسائٹی

اکتوبر ۱۹۹۹ء

کراچی (سندھ- پاکستان)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۝

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم

اسلام :-

مفہوم اسلام بہ نزد محدث بریلوی خیلی سادہ است لیکن او تعاقب شخصی می نماید کہ در دین سخنان نور ایجاد می کند و تنقید بآنان می کند کہ در وحدت ملی فتنہ انداختہ و ہمین وحدت را پارہ پارہ می کند و ترک سواد اعظم کردہ راہ نور می کشد۔

از محدث بریلوی سؤال شد آن غیر مسلم کہ با انگلیسی می فہمد از خواند کلمہ مسلمان می گردد یا نہ؟ --- پس پاسخ دادند کہ :

پیشک مسلمان قرار دادہ شود اگر چہ ترجمہ رانہ می فہمد --- بلکہ اگر کلمہ طیبہ رانیز نخواند و فقط بگوید کہ : ”من مذہب خود ترک کردہ دین محمدی را قبول کردم“ برای اسلامش کافی خواهد بود (۲)

بدعتی :-

لیکن بعد از قبول اسلام اگر کسی از راہنمائی حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم انحرافی ورزد و از بعضش انکار کند در موردش محدث بریلوی موقتاً شاہ چنین تحریر می فرماید :-

فی الواقع بدعتیہ از کدام چیزی از ضروریات انکار کند باجماع مسلمین قطعاً و یقیناً کافر است اگر چہ کرد رہا بار کلمہ خواند، پیشانیش از دست سجدہ یک ورق گرد، تنش از روزہ ہا یک خاکہ مانند، در زندگی خود ہزار ہا حج کند، یک کوبہ طلائی در راہ خدا جل جلالہ خرچ کند --- لا واللہ قبول نمی شود ہرگز تا گاہی کہ تصدیق بحد بہمان سخنانیکہ حضور پر نور صلی اللہ علیہ وسلم از نزد رب شان آورده است (۳)

نوافل :-

در معاشرہ ما خیلی مسلمانہا ترک فرائض و واجبات کردہ مستحبات و مباحات را جامی آورند، محدث بریلوی برین بی اعتدالی در عمل گرفت سخت نمودہ می فرماید۔

”ابو محمد عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ در کتاب مستطاب خود ”فتوح الغیب“ برای شخصیہ فرض راترک میکند و نوافل را اجامی آورد مثالهای جگر شکاف ارشاد فرموده است درین کتاب مبارک فرموده :-

فان اشتغل بالنوافل قبل الفرائض لم یقبل منه واهین (۴)
 اگر شخصی، بسن و نوافل پیش از جا آوردن فرض مشغول گردد و قبول نہ خواهد
 گردد و او اہانتش خواهد کرده شود۔

شریعت و طریقت :-

مسک محدث بریلوی در مورد شریعت و طریقت و بیعت خیلی واضح و معقول است، در بارہ این قول عمرو کہ :-

”طریقت نام وصول الی اللہ است، و شریعت نامست او امر و نواہی چندی را“
 گامیکہ از مولانا بریلوی استفسار شد پس جواب دادند :-

”قول عمرو کہ طریقت نام وصول الی اللہ است محض جنون و جہالت است کسی کہ دو حرف را خواندہ باشد می فہمد کہ ”طریق، طریقہ، طریقت“ راہ را گویند نہ رسیدن را پس طریقت نیز نام راہ است۔ پس اگر از شریعت جدا باشد مژدہ قرآن کریم است کہ تا خدا نتواند رساند و تا شیطان خواهد رساند، جنت نخواهد برد و جہنم خواهد برد، چرا کہ سوای شریعت تمام راہہما را قرآن عظیم باطل و مردود گفته است۔ (۵)

ضرورت مُرشد :-

در بارہ ضرورت مرشد در پاسخ سوالی میگویند :-

انجام کار رستگاری ---- (اگر چه بعد سبقت عذاب می باشد، معاذ اللہ!) ---- این عقیدہ در اہل سنت بر ہر مسلمان لازم و بجد ام بیعت و مریدی موقوف نیست، پس بر ای ازین نبی رافقظ مرشد گرفتن کافی است (۶) لیکن ہمراہش این را ہم تحریر دارد!
 فلاح احسان را ضرورت مرشد خاص است و او نیز شیخ ایصال کہ شیخ اتصال کافی نمی شود۔ (۷)

استغاثہ و استعانت :-

موقف محدث بریلوی در مورد استغاثہ و استعانت از نبی صلی اللہ علیہ وسلم و اولیاء کرام انیست کہ بطور مشروط جائز است۔

در جواب یک استفتاء تحریر دارند :-

”جائز است کہ آنها را ہندہ خدا و سیلہ در بارگاہ خدا گفتہ شود، و آنها را باذن خداوند و المدبرات امر اگفتہ شود، و باید اعتقاد کردہ شود کہ بیچ کدام ذرہ بدون حکم خداوند شور خورد نمی تواند، و بدون داد اللہی بیچ کدام حیرت داده نمی تواند، یک حرف شنیدہ نمی تواند، چشم را حرکت دادہ نمی تواند، و بیشک این عقیدہ تمام مسلمان است۔ (۸)

سجدہ تعظیمی :-

تعدادی از مسلمانان از حدود شرعیہ تجاوز کردہ نزد مزارات سجدہ و غیرہ می کنند۔ مولانا بریلوی غیر اللہ را سجدہ عبادت کفر و شرک و سجدہ تعظیم را حرام اقرار دادہ است و درین سلسلہ رسالہ فاضلانہ و محققانہ را نوشتہ کہ عنوانش :

الزبدۃ الزکیۃ لتحریم سجود التحیۃ

(۱۳۳۷ھ ق / ۱۹۱۸ء)

است درین رسالہ تحریر دارند!

مسلمانان، ای مسلمان! --- ای تابع فرمان شریعت مصطفوی! بدان و یقین بدان کہ سجدہ جز حضرت عزت عز جلالہ کسی را جائز نیست، سجدہ عبادت بغیرش کردن یقیناً و اجماعاً شرک مہین، و کفر مبین و سجدہ تحیت حرام و گناہ کبیرہ بالیقین است۔ (۹)

محدث بریلوی خاطر اثبات دعواتش حرمت سجدہ تحیہ را از آیات قرآنی ثابت کردہ (۱) --- بعد از چہل احادیث ہم ثابت کردہ (۱۱) --- بعد از یک و نیم صد نصوص فقہیہ دلائل حرمت سجدہ

تحیہ را پیش کردہ است (۱۲)

تصاویر :-

بعض مسلمانان ملی علم عکسهای براق را در خانهای خود آویزان میکنند۔ این رسم قبل از اسلام نیز موجود بود، محدث بریلوی آویزان کردن عکسهای براق را بسختی ممانعت کرده است و عکس قبر شریف و نعلین را جایز و مستحسن نبشته کرده است۔ (۱۳)

فاتحہ :-

در مسلمان ہا رسم فاتحہ، سوم، چہلم، برسی، عرس وغیرہ موجود است، محدث بریلوی روحش را جایز قرار داده است و لوازم ہای غیر ضروری را بے اصل گردانیدہ، ہمیں طور راہ میانہ روی را اختیار نمودہ در حالیکہ فاتحہ وغیرہ را جایز قرار دادہ در آخری نوید :-

”باقی سخنهای ملی ہودہ را کہ مردم ایجاد کردند مثلاً مثل عروسی تکلف کردن، فرش کردن فرشای عمدہ، این سخنهای بے جا ہستند و اگر می گویند کہ ثواب روز سوم فقط می رسد یا درین روز اضافہ می رسد و دیگر روز کم، پس این عقیدہ نش نیز غلط است، ہمین طور نخود را کدام ضروری نیست نہ از تقسیم کردن نخود کدام بدی پیدای شود (۱۴)

ایصالِ ثواب :-

دربارہ طعامیکہ رو بردنمادہ شود تا عمل ایصالِ ثواب انجام دادہ شود، موقف خود اظہار نمودہ تحریر دارد :

”سخن این است کہ فاتحہ نام ایصالِ ثواب است“ (۱۵)

---- ماند ثواب طعام دادن، او اگرچہ موجود نیست، شاید خیال ارسال توسط پستہ رسانی خواهد کردہ باشد تا کہ چیزی خودش موجود نباشد چہ را ارسال خواهد کرد حالانکہ طریقہ کش، دعاء خواستن در جناب باری تعالی است کہ او ثواب را ہمیت برساند، اگر کسی این گمان ورزد کہ تا گاہیکہ طعام رو بردن باشد ثواب نمی رسد پس این گمان محض غلط است۔ (۱۶)

در پاسخ سوائیکہ آیا زید در زندگی خویش برائے خود ایصالِ ثواب کردہ می تواند بیانہ؟ می نویسد۔

”ملی می تواند کرد۔ بطور خفیہ بہ محتاجان دہد۔۔۔۔۔ رواجی کہ عام شدہ کہ طعام پختہ می شود و تمام اغنیاء و قومیان خویش را دعوت دادہ می شود، این چنین نباید کردہ شود (۱۷)

لی پروگی :-

از بدعات دور جدید گشتن زنان لی پرده و آمدن شان پیش تا محرمان، جمع شدن شان در خانہ میت خاطر طعام خوردن، بودوباش شان بہرہ مردان غیر محرم، رفتن شان بقبرستانہا خاطر زیارت قبور و آمدن پیران تا محرم خیلی عام است۔

محدث بریلوی مخالفت این تمام بدعات نموده در جواب یک سوال کہ زن پیش محارم و غیر محارم خود رفتہ می تواند یا نہ؟ محدث بریلوی یک رسالہ نوشته کرد کہ عنوانش است۔

مروج النجال لخروج النساء

(۱۳۱۶ھ / ۱۸۹۸ء)

محدث بریلوی ز نہادین رسالہ باقسام ذیل تقسیم کردہ، باز برائے ہر یک حکم علی حدہ صادر کردہ:

قابلہ، غاسلہ، نازلہ، مریضہ، مضطرہ، حاجہ، مجاہدہ، مسافرہ، کاسہ، شاہدہ، طالبہ، مطلوبہ۔ (۱۸)

مہمان شدن در خانہ میت

بعنوان مندرج ذیل یک رسالہ نبشہ کہ در ان بر ابطہ اجتماع مرد و زن خانہ میت بروز وقات و یابعد خاطر طعام خوردن و از بار آوردن بر خانہ میت بہ سختی ممانعت کردہ شدہ۔

جلے الصوت لنہی الدعوة امام الموت

(۱۳۱۰ھ / ۱۸۹۲ء)

زیارت قبور :-

در جواب یک سوال کہ آیا ”ز نہار ار فتن قبرستان خاطر زیارت جواز است یا نہ؟“ تحریر فرمود: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ماید :-

لعن الله زوارات القبور

(لعنت خداوند بر سر آن زنها باشد که بکثرت زیارت قبور می کنند)

رواه احمد وابن ماجه والحاكم عن حسان بن ثابت والاولان والترمذی عن ابی هريرة رضی اللہ عنہما (۲۰)
بہمین موضوع محدث بریلوی یک رسالہ را نیز تصنیف فرمودہ کہ بعنوان :

جمل النور فی نہی النساء عن زیارة القبور

(۱۳۳۹ھ / ۱۹۲۰ء)

در سلسلہ زیارت القبور حاضری روضہ شریفہ حضور اکرام صلی اللہ علیہ وسلم را مستثنیٰ قرار دادہ چرا کہ حاضری مردان و زنان درین دربار از احادیث ثابت است، چنانچہ ہر گاہ در مورد حاضری زنان مزار مبارک حضرت خواجہ معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ سوال کردہ شد پس فرمودند :

” در غنیمہ آورده کہ این پیرس کہ رفتن زنها مزارات جائز است یا نہ ؟ دریافت کن کہ برین زن چہ قدر لعنت از جناب خداوندی میشود و از جانب صاحب قبر --- کد ام وقت کہ از خانہ خود ارادہ می کند لعنت شروع میشود، بدون روضہ انور بہ ہیچ مزار رفتن مجاز نیست و آن جا حاضری البتہ سنت جلیلہ عظیمہ قریب بواجبات است --- در عین حدیث ارشاد شدہ :

من زار قبری وجبت له شفاعتی

(کسیکہ بزیارت کردن مزار من حاضر شد شفا عظم بر ایش واجب شد۔)

در دیگر حدیث است :

من حج ولم یزرنی فقد جفانی

(ہر کس کہ حج اداء کند و بزیارت من نہ آید من جفا کرد۔) (۲۲)

پیر و مرشد :-

فی زماننا (در زمانہ ما) زنها پیش پیران شان فی ذریعہ می آمدند، نہ کد ام پردہ می کنند و نہ پیران ممانعت می کنند، درین مورد از محدث بریلوی استفتاء شد پس جواب دادند۔

پیشک پرده از غیر محرم فرض است از سیکه اللہ و رسول حکم داده جل جلالہ و صلی اللہ علیہ وسلم، پیشک پیر محرم مریدہ نمی شود، کلان پیر از نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم برای امت کی باشد؟ --- یقیناً او ابو الروح باشد --- اگر از دست پیر دادن کسی محرم می گشت مناسبت می بود کہ نکاح نبی همراه ہیچ زن از امت (صحیح) نہ شود۔ (۲۳)

در دادن چراغها (بر مزارات اولیاء کرام) :-

رواج چراغ و روشنی کردن و لوبان و دودِ عنبر و غلافها نیز عام است محدث بریلوی در این تمام رواج و رسوم میانہ روی اختیار کرده و فیصلہ ہای معقول فرمودہ!
در مورد در دادن چراغها بر مزارات سوال شد پس بہ حوالہ حدیقہ ندیہ تصنیف شیخ عبدالغنی نابلسی جواب تحریر فرمود :-

○ جانب قبر ہا شمع بردن بدعت و اضعاء مال است۔ (۲۴)

بعد ازین محدث بریلوی تحریر دارند :-

○ این تمام در صوریحکہ بالکل خالی از فائدہ می باشد و اگر در دادن شمع کدام فائدہ

باشد کہ در گرد قبر کدام مسجد باشد یا قبر بر سر راہ باشد یا کدام شخص نشتہ ---

پس این امر جائز است۔ (۲۵)

در یک جای دیگر در جواب ہمین قسم سوال نوشته کردہ :

○ اصل اینست کہ مدار اعمال بر نیت است رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید :

انما الاعمال بالنیات

و کدام فعلی کہ خالی از نفع دنیا و آخرت باشد عبث است و عبث خودش مکروه است و درین

مورد صرف مال اسراف است و اسراف حرام است۔

قال اللہ تعالیٰ : ولا تسرفوا ان اللہ لا یحب المسرفین

و نفع رساندن مسلمانها محبوب شارع است۔

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماید :

من استطاع منکم ان ینفع اخاه فلینفعه

کیسے می تواند کہ بمسلمان نفع برساند پس برو ضروری است کہ نفع رساند۔ (۲۶)

دود کردن لوبان و دود عنبر :-

در مورد دود کردن لوبان (نام یک سنگ خوشبوی است - مترجم) و غیره دریافت شد پس پاسخ داده شد :-

از دود، دود عنبر و غیره بر نفس قبر باید احتراز شود اگر چه در کدام ظرف باشد۔

لا فیہ التفاول القبیح بطلوع الدخان من علی القبر و العیاذ باللہ

اگر روشن کردن این چیزها نزد قبر (اگر خاطر تلاوت کنندگان یا ذاکران یا زائران حاضر یا

گزر کنندگان نباشد) بلکه فقط خاطر قبر روشن می شود پس ظاہر است کہ ممنوع، اسراف

و اضعاف مال است، میت نیک بسبب در چو در قبرش از جنت باز میشود و نسیمهای

بہشتی و خوشبوی گلہای جنتی می آورد، اور از دود عنبر دنیا غنی میسازند۔ (۲۷)

انداختن چادرها (بر سر قبر)

در مورد انداختن چادرهای بر سر پدسان شد پس جواب دادند :-

در وقتیکہ چادر موجود باشد و تا هنوز خراب یا کمنہ نباشد تا کہ حاجت تبدیل کردن افتد

پس انداختن چادر بیکار فضول است بلکه کدام مالیکہ درین مورد صرف میشود باید خاطر

ایصال ثواب بہ روح آن ولی اللہ بکہ ام محتاج داده شود (۲۸)

محدث بریلوی در بارہ رسوم مندرجہ بالا خاطر جلوگیری از اسراف و اضعاف مال و کفایت شعاری در

نظریہ معاشی اسلامی را پیش نظر خود کرده فیصلہ ہا صادر کرده یعنی اگر در کدام عمل نیک افادیت باشد

برائے مسلمانان جائز است و اگر اضعاف مال باشد پس حرام است و این اصول فقط بقبور خاص نیست

بلکہ بہ ہر گوشہ زندگی انسانی (علاقہ) دارد۔

آلات موسیقی :-

آلات موسیقی (مزامیر) در قوالی رواج عام معاشرہ مااست، در گاہ ہا حتی کہ قریب مسجد نیز ہمراہ سرود طبلہ قوالیہا میشود باز در عرس وغیرہ اہتمام خاص می باشد، علاوہ ازین در بعض عرسہا زنا نیز جمع میشوند و بی پردہ می گشتند و دیگر قسم تماشاہای میشوند کہ شرمناک نیز است و غمناک نیز۔۔۔۔۔ محدث بریلوی رواجہا را کہ مخالف شریعت است ناجائز قرار دادہ است۔۔۔۔۔ در مورد آلات موسیقی در جواب یک سوال تحریر دارد :-

”مزامیر کہ خاطر ازین بردنش نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم تشریف آورده کما فی

الحدیث مطلقاً حرام است“ (۲۹)

در مورد این چنین قوالی پر سیدہ شد در کدلیکہ اہتمام آلات موسیقی وغیرہ شدہ باشد پس جواب دادند :-

این چنین قوالی حرام است، حاضرین ہمہ گنہ گار و گناہ این ہمہ بر سر این طور عرس

کنندگان و قوالان است و گناہ قوالان نیز بر سر عرس کنندگان است (۳۰)

اعراس مروّجہ :-

در مورد اشتراک در اعراس مروّجہ پر سیدہ شد بہ پایند یہا و شرائط خاص فتویٰ جواز تحریر فرمودند :-

عرس مذکور کہ از ہجوم زنان، تماشاخانے مردمان، آثار شرکیہ و ارتکاب معاصی نظارہ

اجنبیہ و لہو لعب و طوائفان (زنان زناکارہ) ر قاصان و آلات مزامیر وغیرہ خالی باشد

بلاشبہ جائز و درست است کہ الامور بمقاصد ہا۔۔۔۔۔ و ظاہرست کہ غرض از انعقاد

این مجلس ایصال ثواب، فاتحہ و قرآن خوانی می باشد۔ (۳۱)

امروز در اعراس ارتکاب این امور بچترت میشود کد ام را محدث بریلوی نفی فرمودہ۔۔۔۔۔

شرکت در اعراسی کہ ارتکاب این چنین افعال قبیحہ در ان میشود بنزد محدث بریلوی جائز نیست۔

آتش بازی :-

آتش بازی در مواقع خوشی در بعض مسلمانہا رواج دارد و اکثر مسلمانہا در شب برأت اہتمام آتش

بازی می کنند خصوصاً طفلان مشغول این شغف ہنرمی آیند، درین مورد از محدث بریلوی سؤال کردہ

شود پس جواب دادند :

آتش بازی کدام رقم که در خوشی ہاوشب بر آت رانج است بیشک حرام و جرم تمام است
 زیرا کہ درین تضحیح مال است، در قرآن این چنین مردم را برادران شیطان فرمودہ۔

ال الله تعالى : ولا تبذر تبذیراً ۝ ان المبذورین کا نوا

اخوان الشیطین (۳۲)

خوشی و عروسی

در خوشی و عروسی حرمت شرعیہ از کتاب میشود از شرکت منع فرمودہ و این ہدایت کردہ۔

در عروسی و عروسیہ این حرکتہا باشد بر مسلمانان لازم است کہ در ان ہر گز شرکت نکنند۔ (۳۳)

اصل سبب ممانعت از اشتراک انیست کہ در وہمت افزائی مرتکب می شود و او از ارتکاب این
 گناہ ہا باز نمی آید۔۔۔۔۔ در معاشرہ ما خیلی مردم در فضول خرچی مبتلا ہستند بلکہ فضول خرچی طبیعت ثانیہ
 ما گشتہ است، یک ہمت افزائی دیگر را می کند، یک حرص دیگر می کند، و چنین معلوم میشود کہ تمام ما از
 پینائی محروم ہستیم۔۔۔۔۔ محدث بریلوی باین انحطاط و پستی ملت را این روشنی می اندازند۔

”تا وقتیکہ قلب صاف است ہسوئی خیر دعوت می کند و معاذ اللہ بسبب کثرت معاصی

خصوصاً کثرت بدعات کوری شود، پس در ان قابلیت دیدن حق، فہم حق، غور کردن

در حق ندارد مگر حالی استعداد حق شنیدن باقی میباشد۔ (۳۴)

بدعات دیگر

بدعاتیکہ بالا ذکر شدہ علاوہ ازین در معاشرہ ما این ر قسم بدعات یافتہ میشوند کہ در شریعت
 ممانعت شان آمدہ۔ این ر قسم بدعات را محدث بریلوی در نگارشات خود نشاندهی فرمودہ و خاطر
 از میان بردنش کوشش تمام نمودہ این طور بدعات را اشارتاً ذکر خواہیم کرد۔۔۔۔۔

۱- در معاشرہ ما رواج است کہ بطلباء عوض قرآن خوانی دادہ میشود، محدث بریلوی

اجرت گرفتن و دادن بر قرآن خوانی را ناجائز قرار دادہ است (۳۵)

۲- امروز عالم و عامی عکسہای گیرند۔ ساختن عکس جاندار و نگہداشتنش خاطر اعزاز

نزد محدث بریلوی حرام است۔۔۔۔۔ (۳۶)

- ۳- اکثر مردم ریش را می تراشند، یا کم می کنند این چنین شخص بزد محدث بر یلوی فاسق معطن است و امام ساختنش گناه است (۳۷)
- ۴- در معاشره ما اهل عروس از اهل شاه (یعنی کسیکه عروسی نش باشد) چیزهای مختلف را در سلسله چیز طلب می کنند! طلب بزد محدث بر یلوی رشوت واضح و حرام است و استعالمش نیز حرام است (۳۸)
- ۵- مابہ پوشیدن لباسی مطابق وضع انگلیسی باشد فخر محسوس می کنیم این چنین لباس پوشیدن را محدث بر یلوی حرام، سخت حرام، اشد حرام قرار داده است۔ (۳۹)
- ۶- ایستاده طعام خوردن عام شده است، محدث بر یلوی این چنین مردم را این حدیث یاد آورده که در ان نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حکم طعام خوردن بنشین و کشیدن کفشها داده (۴۰)۔۔۔۔۔ همین طور کسیکه در حالت قیام شامه می کنند این حدیث شریف را یاد آورده که در ان نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید "لی ادلی ولی تمذیبی باشد که کسی۔ ایستاده شامه کند بعضی مسلمان ہادر میلہ ہای تفریحی و مذہبی ہند و ہا شرکت میکنند۔۔۔ محدث بر یلوی شرکت در میلہ ہای تفریحی را ناجائز و شرکت در میلہ ہای مذہبی را حرام قرار داده۔ (۴۲)
- ۷- اکثر مسلمانها تعزیه داری را خوش دارند و در ان شرکت می کنند این چنین مسلمانها را محدث بر یلوی جاہلان و خطاکاران و مجرمان قرار داده (۴۳)
- ۸- عموما ز نماشکار خیلی سخنهای و ہمی می شوند مثلاً در فلان خانہ درخت یا زاویہ شہید آدم می باشد و غیرہ و غیرہ این چنین خیالات را محدث بر یلوی ملی ہودہ و اہیات قرار داده (۴۴)۔۔۔۔۔
- ۹- مسلمانها در وقت حاضری مقبرہ خاطر فاتحہ خوانی بر سر قبر ہای روند، کفشها پوشیدہ در مقبرہ رفتن را محدث بر یلوی توہین اہل قبور قرار داده (۴۵)۔۔۔۔۔
- ۱۰- در مابن مارواج قبر ہا بلند بلند است۔ محدث بر یلوی قبری را کہ بلند لیش باندازہ یک بالشت باشد مطابق سنت و ازین اضافہ بلند را خلاف سنت قرار داده (۴۶)۔۔۔۔۔ و بوسہ قبر را نیز خلاف ادب نوشته است (۴۷)۔

۱۱- امروز بعض مردم خاطر شہرت و نمائش خیرات می کنند این چنین خیرات را
محدث بریلوی حرام قرار داده (۴۸)۔۔۔۔

۱۲- اکثر مردم رو بر یا پس پشت بد گوئی برادران مسلمانان میکنند و چغل خوری می کنند این
را محدث بریلوی حرام قرار داده و قائل را لائق تعزیر و آن حدیث شریف را یا
دآورده کہ در آن نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تخفیف کننده عالم سن رسیده و بادشاہ
مسلمان عادل را منافع قرار داده۔ (۴۹)

الغرض محدث بریلوی رو بسیار بد عتہا فرمودہ است اگر باین موضوع کاری شود کتاب ضخیم تیار
خواہد شود۔۔۔۔ (۵۰)۔ و ادراک صحیح کارنامہ ہای محدث بریلوی شدہ می تواند۔۔۔۔ اللہ تعالیٰ ما را
بطریق سلف صالحین روان کند و ذوق و شوق راستین پیروی سنت حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم عطاء
فرماید در عشق و محبتش خاتمہ بالخیرم فرماید۔ آمین

احقر محمد مسعود احمد عفی عنہ

۱۴۲۰ھ / ۱۹۹۹ھ

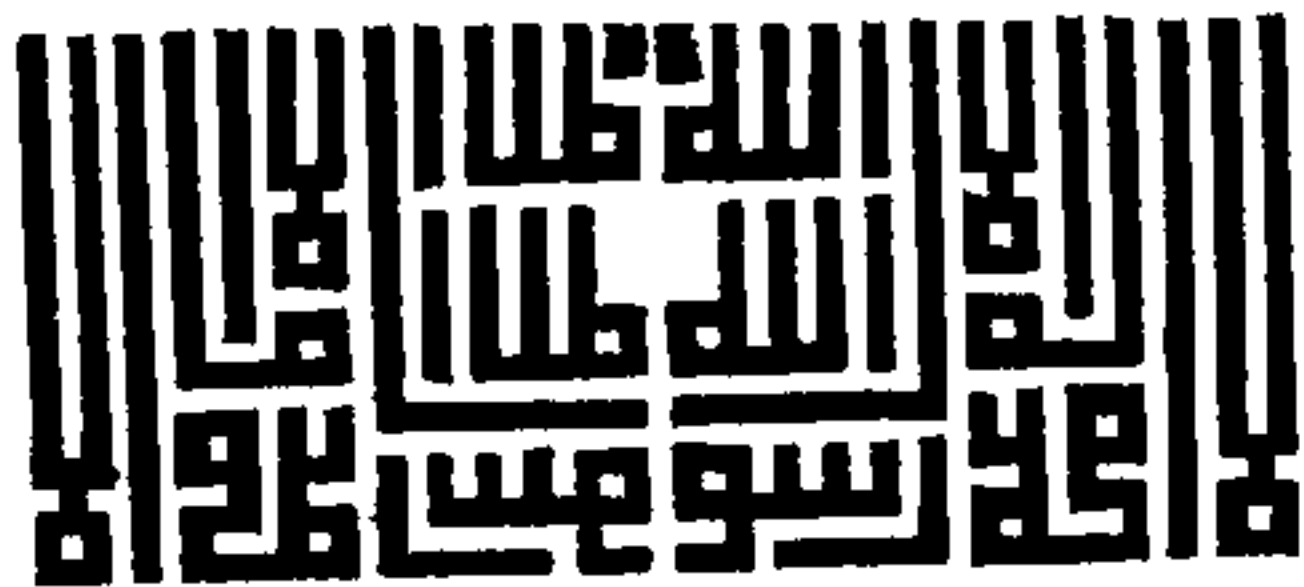
۲ / ۱۷ - ۵

اسلامی جمہوریہ پاکستان

پی۔ ای۔ سی۔ ایچ سوسائٹی

کراچی۔ ۷۵۴۰۰

(سندھ - پاکستان)

تعارف مصنف

- ۱- پروفیسر دکتور محمد مسعود احمد بن مفتی اعظم شاہ محمد مظہر اللہ دہلوی رحمۃ اللہ علیہ خطیب و امام جامع مسجد فتح پوری دہلی۔ (۱۳۸۶ھ / ۱۹۶۶ء)
- ۲- در سنہ ۱۹۳۰ء عیسوی بمقام دہلی تولد یافتند، پنج سال در مدرسہ عالیہ جامع مسجد فتح پوری درس خواندند باز از پوہمون شملہ واقع پنجاب شرقی در سنہ (۱۹۳۸ء) میلادی سند فاضل فارسی بدست آوردند، و تعلیم دور ثانویہ شان را در پوہمون پنجاب واقع لاہور تکمیل رساندند، و تحصیلات عالی و دکتوراۃ خود را از پوہمون شدہ حیدرآباد حاصل کردند و بسبب کامیابیش بدرجہ ممتاز از طرف جامعہ سند بر ای شان جائزہ تقری تمغہ ہائے و مدال طلائی دادہ شد و ہم دیگر ادارہ ہائے علمیہ و تحقیقیہ تمغائے طلائی دادند۔
- ۳- در سلسلہ مشاغل خویش تا سی سہ سالہا در اکثر لیسہ ہای پاکستان حیثیت پروفیسر و مدیر نیز ماندہ اند و ممتحن اکثر جامعہ ہا ماندہ ہستند۔ بالآخر در سن ۱۹۹۲ء میلادی از کار خویش متقاعد گشتہ کلیتہً مصروف خدمت دین و مسلک شدند۔
- ۴- سلسلہ تحریرات شان از سنہ ۱۹۵۶ء میلادی جاری شدہ است و در سنہ ۱۹۶۳ء میلادی سلسلہ تالیف و تصنیف را نیز شروع نمودند۔ تا حال اکثر از صدر سالہ ہا و کتابہا شائع شدہ است و بیش از پنج صد مضامین و مقالہ جات بنشر رسیدہ۔
- ۵- تصانیف شان مترجم در زبان ہائے عربی و فارسی و انگلیسی، سندھی، ہندی، بنگلہ، فرانسیسی وغیرہ در جہان بخش میشود۔ راجع حالات و خدمات علمی ایشان دکتور اعجاز انجم لطیفی از پوہمون بہار (مظفر پور، بہار، ہند) سند دکتوراہ حاصل کردہ است۔ تا ایں دم شش کتابہائے بحالات و خدمات ایشان شائع شدہ، فی الحال در شہر کراچی (سندھ پاکستان) باوجود کار ہائے علمی شان سرپرستی اکثر ادارات نیز بدوش دارند، از خداوند عالم دعاء است ہمت شان را عالی و عمر شان دراز فرماید آمین جاہ نبیہ الامین۔!

مفتی محمد ذاکر اللہ خان درانی الکوڑی

خطیب جامع مسجد اقصیٰ ای۔ ۱۱، اورنگی ٹاؤن، کراچی

تعارف مترجم

- ۱- مفتی محمد ذاکر اللہ خان درانی الکوڑائی بن مولانا تاج محمد چشتی۔
- ۲- در سنہ ۱۹۷۵ میلادی در علاقہ شاہی کوت مہمند در خاندان علم و عرفان تولد یافتہ است۔
- ۳- تعلیم ابتدائی خود را از محترم قبلہ گاہ صاحب و علماء کلان علامہ خویش تکمیل نموده و خاطر تحصیلات عالی از درسگاہہای علمی کلان مثل جامعہ غوثیہ معینیہ یکہ توت پشاور نیز استفادہ کردہ و راجع بعلم باطنی، احسان و تصوف از قطب دائرہ ولایت شیخ المشائخ حضرت العلامة مولانا الخواجه محمد عبدالسلام پیر سباقوی مد فیضہ القوی افتخاریت در سلسلہ عالیہ نقشبندیہ حاصل نموده والحمد للہ علی ذلک۔

نقشبندیہ عجب قافلہ سالارانند کہ از راہ پنهان می برند بحر م قافلہ ناقصی گر کند این سلسلہ راطعن قصور حاشا للہ کہ بزبان بیارم این گلہ را ہمہ شیران جہان بستہ این سلسلہ اند رو بہ از حیلہ چساں بگلد این سلسلہ را

- ۴- در مختلف مدارس اسلامیہ و مراکز علمی حیثیت مدرس، مفتی، صدر مدرس مانده فی الحال در شہر کراچی در جامعہ غوثیہ علویہ، سلطان آباد مصروفیت تدریس و افتاء بدوش دارد و در جامع مسجد اقصیٰ سیکرٹری۔ ۱۱، اورنگی ٹاؤن، کراچی۔ امامت خطابت افتاء و خدمت دین می کند نیز مختلف کتابہای ادب عربی فقہ، اصول حدیث تحشیہ می نماید فی الحال اکثر کتابہای علماء اہل السنۃ و الجماعۃ و صوفیاء کرام در زبان عربی، فارسی و پشتو، اردو ترجمہ کردہ از باری تعالیٰ سوال است کہ توفیق استقامت بدهد۔

آمین جاہ نبیہ الامین والاولیاء الکاملین۔

نیاز مند محمد ذاکر اللہ خان نقشبندی مجددی در بار عالیہ نقشبندیہ مجددیہ
پیر سباق شریف نوشہرہ (سرحد)

۲/۹/۱۹۹۹ء لیلۃ الجمعۃ المبارکۃ ساعت ۱۲ شب

اختتامیہ

از تفصیلات بالا روشن شد کہ مولانا احمد رضا خان بریلوی علیہ الرحمہ از مسلک امام ربانی مجدد الف ثانی علیہ الرحمہ سر مو انحراف نہ کردہ خصوصاً در رد بدعات و احیاء سنت سنیہ سعی بلیغ نموده بہمیں وجہ حضرت ضیاء المشائخ محمد ابراہیم فاروقی مجددی ابن نور المشائخ علیہ الرحمہ، مولانا احمد رضا خان علیہ الرحمہ را بسیار تعریف توصیف نموده و فرمودہ :-

تحقیقات فقہیہ شاہ در اساس اہل السنۃ و الجماعۃ یادگار نیک است و برائے معظماں عار علوم دینی سر چشمہ فیض ہدایت اگر نامیدہ شود مبالغہ نیست -

(پیغامات یوم رضا (مرتبہ محمد مقبول احمد قادری) لاہور ۱۹۷۱ء، ص ۱۶، ۱۷)

خلیفہ مولانا احمد رضا خان بریلوی علیہ الرحمہ، حضرت مفتی ضیاء الدین مدنی علیہ الرحمہ در مدینہ منورہ در مجالس مبارکہ خود فرمودہ :-

”حضرت مجدد تاج سرماند، حضرت مجدد تاج سرماند“

چوں این کلمات گفتند دست ہائے خود بر سر خود نہادند --

تمامی مسلمانان بالخصوص افغانہ را شاید کہ از افکار و تحقیقات دینیہ مولانا احمد رضا خان بریلوی علیہ الرحمہ بہرہ وافر حاصل کنند و در احیاء سنت مصطفویہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام سعی تمام نمایند - مولیٰ تعالیٰ ما را بر جادہ شریعت مطہرہ استقامت دہاد - آمین!

احقر محمد مسعود احمد عفی عنہ

۲۰ رجب المرجب ۱۴۲۰ھ

کراچی (سندھ - پاکستان)

حواشی و حوالے

- ۱ احمد رضا خاں: حسام الحرمین، مطبوعہ لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۵۱
- ۲ احمد رضا خاں: السنیۃ الایقہ فی فتاویٰ افریقہ (۱۳۳۶ھ / ۱۹۱۷ء) مطبوعہ بریلی، ص ۱۵۴
- ۳ احمد رضا خاں: اعلام الاعلام بان ہندوستان وار الاسلام (۱۳۰۶ھ / ۱۸۸۸ء) مطبوعہ بریلی، بار اول ۲۵ رجب (۱۳۴۵ھ / ۱۹۲۷ء)، ص ۱۵
- ۴ احمد رضا خاں: اعزاز الاکتہاف فی رد صدقۃ مانع الزکوٰۃ (۱۳۰۹ھ / ۱۸۹۱ء) مطبوعہ بریلی، بار اول ص ۱۰-۱۱
- ۵ احمد رضا خاں: مقال العرفاء باعزاز شرع و علماء (۱۳۲۷ھ / ۱۹۰۹ء) مطبوعہ کراچی، ص ۷
- ۶ احمد رضا خاں: السنیۃ الایقہ، مطبوعہ بریلی، ص ۱۲۴
- ۷ ایضاً، ص ۱۴۱۔
- ۸ احمد رضا خاں: احکام شریعت، حصہ اول، مطبوعہ آگرہ، ص ۴
- ۹ احمد رضا خاں: الزبدۃ الزکیہ لہ تحریم سجود الخبیہ، مطبوعہ بریلی، ص ۵
- یادداشت: گاہیکہ این رسالہ داکتر ظہور احمد اظہر (واستاد شعبہ عربی، پوہنوں پنجاب لاہور) مطالعہ فرمود پس حیران ماند۔ ملاقاتشان در عربستان سعودی بہرہ ایک پروفیسر صاحب صورت گرفت، در گفتگو ذکر محدث بریلوی میان آمد۔ پروفیسر صاحب فرمود ”آن کیسہ بسجده کردن قبرہاء تشویق می داد“۔۔۔۔۔ داکتر صاحب فرمود او خیلی مخالف این کارہا بود، شمار رسالہ شان ”الزبدۃ الزکیۃ“ ملاحظہ فرمائید۔۔۔۔۔ پروفیسر صاحب فرمود مابین طور شنیدہ بودیم۔۔۔۔۔ مسعود
- ۱۰ ایضاً، ص ۷-۱۰
- ۱۱ ایضاً، ص ۱۰-۲۵
- ۱۲ ایضاً، ص ۲۵-۸۰

- ۱۳--- احمد رضا خاں : شفاء الوالد فی صور الحبيب و مزاره و نعاله (۱۳۱۵ھ / ۱۸۹۷ء) مطبوعہ
بریلی، بار اول
- ۱۴--- احمد رضا خاں : الحجۃ الفاتحہ لطیب التعمین و الفاتحہ (۱۳۰۷ھ / ۱۸۸۹ء) مطبوعہ
لاہور، ص ۱۴
- ۱۵--- ایضاً، ص ۱۵
- ۱۶--- ایضاً، ص ۱۶
- ۱۷--- محمد مصطفیٰ رضا خاں : المفلوظ، حصہ سوم (۱۳۳۸ھ / ۱۹۱۹ء)، مطبوعہ مسلم یونیورسٹی
پریس علی گڑھ، ص ۴۵
- ۱۸--- احمد رضا خاں : مروج النجا لخروج النساء، مطبوعہ بریلی
- ۱۹--- احمد رضا خاں : جلی الصوت لنہی الدعوات امام الموت، مطبوعہ بریلی
- ۲۰--- احمد رضا خاں : السنیۃ الایقہ فی فتاویٰ افریقہ، مطبوعہ بریلی، ص ۶۶
- ۲۱--- احمد رضا خاں : جمل النور فی نہی النساء عن زیارہ القبور، مطبوعہ بریلی
- ۲۲--- محمد مصطفیٰ رضا خاں : المفلوظ (۱۳۳۸ھ / ۱۹۱۹ء)، حصہ دوم، مطبوعہ کراچی، ص ۱۱
- ۲۳--- احمد رضا خاں : مسائل سماع (مرتبہ مولوی عرفان علی رضوی) مطبوعہ لاہور، ص ۳۲
- ۲۴--- احمد رضا خاں : ادریق المنار بشموع المزار (۱۳۳۱ھ / ۱۹۱۲ء) مطبوعہ لاہور، ص ۹
- ۲۵--- ایضاً، ص ۹-۱۰
- ۲۶--- احمد رضا خاں : احکام شریعت، حصہ اول، مطبوعہ آگرہ، ص ۳۸
- ۲۷--- احمد رضا خاں : السنیۃ الایقہ، مطبوعہ بریلی، ص ۷۰
- ۲۸--- احمد رضا خاں : احکام شریعت حصہ اول، ص ۴۲
- ۲۹--- احمد رضا خاں : مسائل سماع، مطبوعہ لاہور، ص ۲۴
- ۳۰--- احمد رضا خاں : احکام شریعت، حصہ اول، ص ۳۳
- ۳۱--- احمد رضا خاں : موبہ ارواح القدس لکشف حکم العرس (۱۳۲۳ھ / ۱۹۰۶ء) مطبوعہ
لاہور، ص ۵

- ۳۲ --- احمد رضا خاں : ہاوی الناس فی رسوم الاعراس (۱۳۱۲ھ / ۱۸۹۲ء) مطبوعہ لاہور، ص ۳۳۲ --- ایضاً، ص ۴
- ۳۳ --- محمد مصطفیٰ رضا خاں : الملفوظ (۱۳۳۸ھ / ۱۹۱۹ء) حصہ سوم، مطبوعہ علی گڑھ، ص ۵۴۔
یادداشت : حصہ متذکرہ بالا این مقالہ بتاریخ ۲۵ صفر المظفر ۱۴۰۰ھ مطابق ۱۴ جنوری ۱۹۸۰ء قلم
بند شدہ بود کہ راقم اور ابہر ای تصنیف خود ”حیات مولانا رضا خان بریلوی“ در سنہ
۱۹۸۱ء و بشکل رسالہ تہا نیز از سیالکوٹ شائع کردہ شدہ بود حصہ دیگر بتاریخ ۱۳ رمضان
المبارک ۱۴۱۸ھ / مطابق ۱۲ جنوری ۱۹۹۸ء قلم بند شدہ است --- مسعود
- ۳۵ --- احمد رضا خاں : فتاویٰ رضویہ، مطبوعہ مبارک پور، ۱۹۶۷ء، ج ۴، ص ۳۱۸
- ۳۶ --- محمد مصطفیٰ رضا خاں : الملفوظ، مطبوعہ میرٹھ، ج ۲، ص ۸۷
- ۳۷ --- احمد رضا خاں : احکام شریعت، مطبوعہ میرٹھ، ج ۲، ص ۳۲۱
- ۳۸ --- یسین اختر مصباحی : امام احمد رضا اور رد بدعات و منکرات، کراچی، ص ۵۵۴
- ۳۹ --- احمد رضا خاں : فتاویٰ رضویہ، ۱۹۶۱ء، مبارک پور، ج ۳، ص ۴۲۲
- ۴۰ --- احمد رضا خاں : فتاویٰ افریقہ، کانپور، ۱۳۳۶ھ، ص ۳۸
- ۴۱ --- ایضاً، ص ۹-۱۰
- ۴۲ --- عرفان علی : عرفان شریعت، بریلی، ص ۲۷-۲۸
- ۴۳ --- ایضاً، ج ۱، ص ۱۵
- ۴۴ --- احمد رضا خاں : احکام شریعت، ج ۱، ص ۱۳-۱۴
- ۴۵ --- احمد رضا خاں : فتاویٰ رضویہ، ج ۴، ص ۱۰۷
- ۴۶ --- محمد مصطفیٰ رضا خاں : الملفوظ، ج ۳، ص ۷۹
- ۴۷ --- احمد رضا خاں : فتاویٰ رضویہ، ج ۴، ص ۸
- ۴۸ --- احمد رضا خاں : احکام شریعت، ج ۱، ص ۶۶
- ۴۹ --- احمد رضا خاں : فتاویٰ رضویہ، مبارک پور، ج ۵، ص ۹۱-۹۲
- ۵۰ --- برائے تفصیل مزید مطالعہ فرمائیے :-

- ۱- پروفیسر فاروق القادری، فاضل بریلوی اور امور بدعت، مطبوعہ لاہور
- ۲- علامہ محمد یسین اختر مصباحی، امام احمد رضا اور رد بدعات و منکرات، مطبوعہ کراچی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تراجم کتابہائے ورسالہ ہائے مصنف در حالات شیخ احمد سرہندی مجدد الف ثانی

علیہ الرحمہ و شیخ احمد رضا خان محدث بریلوی علیہ الرحمہ

(عربی، فارسی، انگریزی)

عربی

۱- دور الشیخ احمد رضا الہدی البریلوی، لاہور

(المترجم شیخ ممتاز احمد سیدی ازہری)

۲- فقیہ العصر، کراچی

(المترجم - علامہ مفتی محمد نصر اللہ خان افغانی)

۳- الشیخ احمد رضا خان البریلوی، کراچی

(المترجم - شیخ محمد عارف اللہ مصباحی)

۴- احمد رضا خان بریلوی، عمان

(شیخ ممتاز احمد سیدی ازہری)

فارسی

۱- ارمغان رضا، کراچی

۲- احمد رضا خان بریلوی، تہران

(ترجمہ - دکتور رضا اللہ عارف نوشاہی)

۳- خوب و ناخوب، کراچی

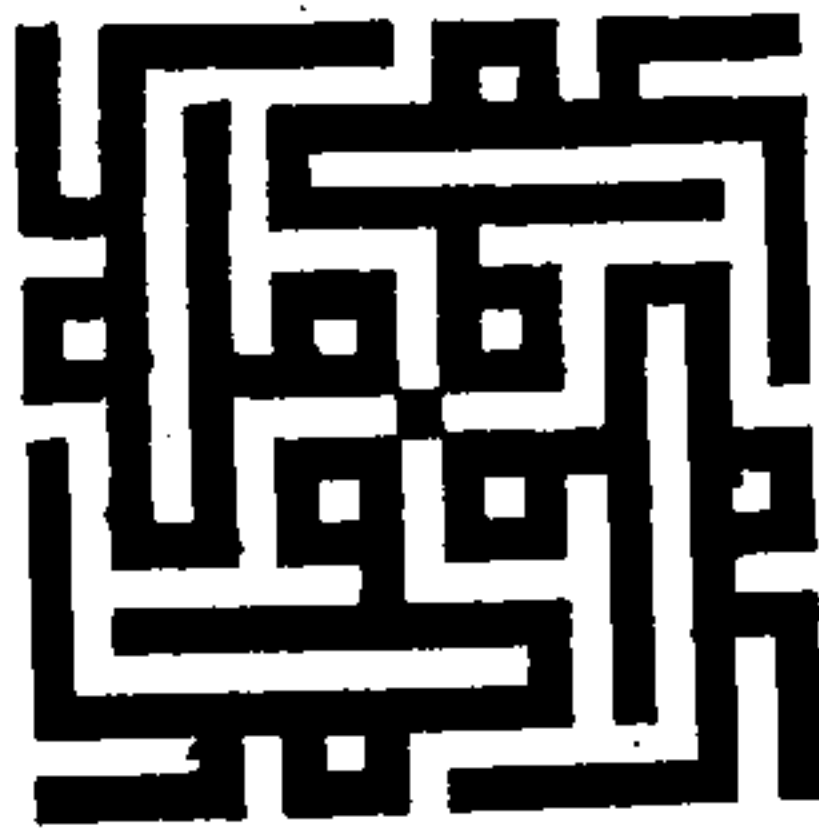
(ترجمہ - ابو زہرہ محمد ذاکر اللہ افغانی)

۴- حضرت مجدد الف ثانی - حیات و آثار، کراچی
(ترجمہ - محمد زبیر فاروقی مجددی)

۵- صراط مستقیم، کراچی
(ترجمہ - الحاج محمد یونس باری)

انگلیسی

- 1- Imam Ahmed Raza- Reflections and Impressions, Mubarakpur (India)
(Prof. Ziauddin siddiqi)
- 2- The Reformer of the Muslim World, Karachi
(Prof. Rahmatullah)
- 3- The Influence of Hazrat Mujaddid Alf-i-hani on Dr. Muhammad Iqbal, Karachi
(Prof. F. M. Shiekh)
- 4- Baseless Blame, Karachi
(Prof. Abdul Qadir)
- 5- The Savior, Karachi
(Prof. Abdul Qadir)

ارمغان رضا

محمد احمد رضا خان افغانی

ای خدا ای مهربان مولای من
ای انیس خلوت شبهای من
ای کریم و کارساز بی نیاز
دائم الاحسان شه بنده نواز
ای بیادت ناله مرغ سحر
ای که ذکرت مرهم زخم جگر
ای که نامت راحت جان و دلم
ای که فضل تو کفیل مشکلم
هر دو عالم بنده اکرام تو
صد چو جان من فدای نام تو
ماخطا آریم تو بخشش کنی
نعره انی غفور میزنی
الله الله زین طرف جرم و خطا
الله الله زان طرف رحم و عطا
زهر ما خواهیم و تو شکر دهی
خیر را دانیم شر از گهری
تو فرستادی بما روشن کتاب
میکنی با ما باحکامت خطاب

از طفیل آن صراط مستقیم
 قوتی اسلام را ده، ای کریم!
 بہر اسلامی ہزاران فتنہ ہا
 یک مہ و صد داغ، فریاد ای خدا
 بہر مردان رہبت ای بی نیاز
 مردمان در خواب، ایشان در نماز
 ای خدا بہر جناب مصطفیٰ ﷺ
 چار یار پاک و آل با صفا
 بہر آب گریہ تر دامنان
 بہر شور خندہ طاعت کنان
 بہر اشک گرم دوران از نگار
 بہر آن سرد مجوران زیار
 بہر بیب چاک، عشق نامراد
 بہر خون پاک، مردان جہاد
 پر کن از مقصد، تہی دامن ما
 از تو پذیرفتن، زما کر دن دعا
 بیچ می آید زدست عاجزان
 جز دعای نیم شب، ای مستعان

بلکه کار تست اجابت ای صد
 ویر دعا ہم محض توفیقت بود
 ماکہ بودیم و دعائی ماچہ بود
 فضل تو دل داد ای رب وود
 زہ بر روی خاک افتادہ بود
 آفتابی آمد و روشن نمود
 تکیہ بر رب کرد عبد مستمان
 ادست بس مارا ملاز و مستعان
 کیست مولائی بہ از رب جلیل
 حسبنا اللہ ربنا نعم الوکیل
 چون بدین پایہ رساندم مثنوی
 بہ تماش بر کلام مولوی
 تاختمہ مسک گویند اہل دین
 زانکہ مشک است آن کلام مستین
 چون فتاد از روزن دل آفتاب
 ختم شد واللہ اعلم بالصواب

